

ՀԱՅՐԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՈՂԵՐԻ ՈՒՌԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

ՀԱՄԱՌՕՏ ԱԿՆԱՐԿ

ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ԶՐԱՇԵՆԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

Մեր ի մի հաւաքած տեղեկութիւնները ջրաշինարարական գործերի մասին այժմ Հայաստան անունը կրող երկրամասի վերաբերեալ, որ այդ երկրում յատկապէս քաղաքակիրթ և բարեկիրթ կենցաղ ըստեղծելու ամենահիմնական խարխիւն է, կարող են ընթերցողին իրական պատկեր տալ, թէ հնագոյն քաղաքակրթական կիզակէտում բնակութիւն հաստատած ժողովուրդները ո՞ր չափով են բարեարեւել իրենց վրայ իշխող օտարազգի եւ բնիկ տէրերից: Այդ տէրերի ստեղծած բարեքնորի կամ աւելի ուշիդ չարեքներին պատկերն աւելի իրական է պատկերանում մեր աշխրհին եթէ թւինք այն շախատանքները որ կատարել է Հայաստանի ներկայ Սոր-հրդային Հանրապետութիւնը, ոչ թէ հազարամեակներում, այլ իր գոյութիւն ոչ երկու տասնամեակ ընդգրկող ակնթարթում:

Մեր երկրի խոշորագոյն ջրերի գործերի զլուխ կանգնած է ինջիներ Յովսէփ Տէր Աստուածատրեանը: Մեր կառավարութիւնը նրան յունանից Երարկի բարձրաւանգակ գաշտի ոռոգման գործը. նա էր որ փայլուն կերպով, ամենակարճ ժամանակում զլուխ կանցեց և աւարտեց «Երարկը», որ իբրեւ սկզբնական գործ հայ վարպետներ և գործաւորներ պատրաստեց հետեւի աւելի մեծագոյն ձեռնարկների համար: Նոյն ինջիները շրթայից մեր մեծ բանաստեղծ Յովհաննէս Բուսանեանի հայրենիքի և նրա երգած Դեմետ-Ձորագետը, ծառայացնելով 30,000 օւստանոց էլէք-

տրակայանին, որով լուսաւորում է պատմական հնութիւններով այնքան հարուստ Հոռին, հալում է մեր երկրի հարստութիւն կազմող պղնձահանքը, էներգիա է մատակարարում Կիրովականում — նախկին Ղաւրաքիլիստ — քլմիական զանազան արտադրանքների հսկայ գործարանին: Այժմ նոյն Տէր Աստուածատրեանը զլուխ է կանգնած առասպելական հսկայ մի գործի. «Աւան-Ջանգու կասկաղին», այն է օգտագործել հայկական ամենաբարձր տեղում թառած վիթխարի ջրամբարը եւ տարէ ցտարի բացթողնելով այդ ջրապաշարը, Ջանգու գետի ափերին կառուցանել յաջորդաբար տասն էլէքտրակայաններ, որ Հայաստանին պիտի տան կէս միլիոն ձիու ուժ, քաղմապիսի վիթխարի գործարաններին և ձեռնարկներին անընդհատ ուժ մատակարարելով և մեր ժողովրդին յարատեւ բարեկեցութեան աղբիւր ծառայելով: Այդ գործարաններից երկու հսկայ արգէն պատրաստ են. Դավալուի ցեմենտինը և Երեւանի կառէրիկինը, չէրէմ մի քանի փոքրերը. պատրաստ է նաեւ կուսկաղի հսկայ կայաններից մէկը, «Բանաքոնգեւը», 60,000 անոց էլէկտրակայանը, որի բացման օրը որոշւած է սոյն թւի Յուլիսի 15ը:

Այդ վիթխարի ձեռնարկի մէջ կարեւորագոյն տեղ է զբաղեւելու նաեւ ոռոգման գործը. Սևանից հոսող ջուրը իր սկզբնական նպատակը լրացնելուց յետոյ կուտակւելու է ծրագրած մեծ ջրամբարներում և ոռոգելու է Հայաստանի անապատներից 20,000 հեկտար տարածութեամբ «Ղւներ»:

Ամեն մի նոր ձեռնարկի մասին մայրաքաղաքի եւ գաւառական բազմաթիւ թերթեր, որ կարդացել և շատ բան մտա-
ցել էի, ուստի դիմեցի Երեւանում հէնց էն
զլխից որ ժամանակին տրիւ են Նոյնպէս
Ջրաշինարարական գործով զբաղող ինչի
ներ Գրիգոր Երեւմզաշենեանի և խնդրեցի
լրիւ տեղեկութիւններ: Նա ինձ ցոյց տուեց
մի գիրք, մեքենայով գրած, լրիւ տեղե-
կութիւններով, որ պատրաստւած է իրիւ
պաշտօնական գիւտիցում և ներկայացրած
է Հայաստանի և Մոսկովայի կենդրոնական
իշխանութիւններին: Այդ պատկառանք
ապագայ գրաւոր փաստաթուղթը ցոյց է տա-
լիս, թէ ի՞նչ խոշոր գումարներ են տարէ
ցտարի ծախսւում երկրի բոլոր անկիւնների
սոսոքման գործը առաջ տանելու համար:
տրած են մանրամասն հաշիւներ, յատա-
կազմեր, կոտորւած և ընթացքի մէջ ե-
ղող աշխատանքները լրիւ տեղեկութիւն-
ներ, պարզաբանւած բազմաթիւ լուսա-
նկարչական պատկերներով: Այդ զեկոյցը
կատարելով պատկեր է տալիս, թէ գտնե-
տու տարի չանցած, Հայաստանում չեն
մնալ այլևս ամայի և անջրդի վայրեր որ
կարգաւարած կը լինին մեր լեռնային գե-
տերի բոլորտ և զարնա հեղեղներով ա-
հագին մշակած հողամասեր թշնացնող ըն-
թացքը, որ վերակառնած կը լինին պատ-
մական առուները նորագոյն տեխնիկայով
և բոլոր գիւղերը, բացի սոսոքման նըպա-
տակների, նաեւ մարդկանց ու կենդանի-
ների համար խմիչու առատ և առողջա-
բար ջուր կ'առնենան:

Աշխատանքները կատարւում են ծը-
րազուրած և ուսումնասիրւած եղանակով
ըստ այսմ:

Ա. — Անց են կացրել բոլորովին նոր
առուների մեծ և փոքր, ամալի և երեք
չըլած հողատեսեր մշակելու և լաւագոյն
բերք առաւելու համար: Ծն կը յիշատա-
կեմ միայն զլիւսաբերները: Առաջի տեղը
բռնում է Երեւանում, 1500 մետր ծովի
մակերեւոյթից բարձաւանդակի վրայ, որ
սոսոքելու է 11,750 հեկտար ունջըդի տա-
րածութիւն, իսկ մի մասը նորից թափ-
ուելով իր մայր գետի՝ Ախուրյանի ճիւղի
մէջ, արդէն ծառայում է լինինակոնի մեծ
հիդրոէլեկտրականի համար, որի ոյծից օգտու-
մ են քաղաքի լուսաւորութեան, Տեքստիլ

մեծ գործարանի և մետաղագործարանի մեր-
ձակայ գիւղերի և այլ կտրիքների համար:

Երեւան քաղաքում, առաջին հիւկտրա-
կայարանի ջուրը գետը թափելու տեղից
սկսած նախանցեալ տարի, ընդամենը 8
ամսայ կարճ ժամանակամիջոցում, մի մեծ
առու շինեց, որ հասնում է Ղաւարլուի
չըլանը ահագին տարածութեամբ բոլորա-
կամշակման համար անապատ հողեր սոս-
գելու, և քաղաքի մէջ կառուցած երկրորդ
հիդրոէլեկտրիկ ոյծ տալու, որովհետեւ ա-
ռաջի կայարանը ամենեւին չէր բաւարա-
րում օրէցոր աճող, արդէն 150,000ր տնց
ազգաբնակչութեան առօրեայ կտրիքների
և մանաւանդ նոր կառուցւած գործարան-
ների:

Աւարտել է Մեղրի շըլանում կարճե-
ւան գիւղի տուռն, որ սկսեց 1923ին և
վերջացաւ 1932, շնորհիւ այն բարդ պայ-
մանների, որ կապւած էր այդ շինարա-
րութեան հետ: Սկսւած է Մեղրի գետի
վրայ մեծ ծաւալով աշխատանքներ՝ հիդ-
րոէլեկտրի և սոսոքման համար, որ զլուի
գլուցը յետոյ պատմական Արեւիք գաւա-
ռը, պտղորոշում ժամանակ համար ամենաու-
քի ընկնող տեղը Հայաստանում, ընդար-
ձակելու է իր արտադրանքը մի քանի տն-
գամ:

Բ. — Կարգաւարում են գոյութիւն ու-
նեցող ջրամատակարարումը նոր պահանջ-
ների յարմարեցնելով: Արաքս գետը իր
ափերը եզերող բարձր ժառերից ազատւում
և Արարատեան գաւառ է դուրս գալիս իր
աջ ափին գտնող Ղարաղալա-Երուսնդա-
կերտ քաղաքի աւերակներից մի փոքր ներ-
քեւ, Արմուարի բլուրի մերձակայքում:
Հէնց այդ տեղում հնագոյն ժամանակնե-
րից, նրա ձախ ափին, վերցրւած են մի
շարք ուռուների գուգահեռ, մէկը միւսից
ոչ շուտ հեռու: Այդ ուռուներից հնագոյնն
է Ղարարտեան Արգիշտիւս թագաւորի շի-
նածը, որ իր ձեռնարկը յաւերժացրել է
սոսոքի վրայ մեծ ժառի երեւոյն փորած
սեպածեւ արձանագրութեամբ: Այդ փոքր
առուները, մի կամ մի քանի գիւղերի յա-
տուկ, թէ նորագոյն համար տարէցտարի
մեծ ծախքեր են պահանջում և թէ թանգ-
արժէք լրի ահագին անօգուտ և թանկւում
է տեղի ունենում: Կառավարութեան կար-
գադրութեամբ նորագոյն տեքնիկայով կա-

առաջացից ձևարդարապատի առոճում» որ մինչև այժմ ջրած հողերի կրկնակի տարածումը թեանի է բաւարարելու, և մեծաքանակ անապատ մտաբանի, խաղողի, արծէքաւոր պտուղների դաշտեր են դառնալու: Դրանից աւելի կանոխ հիմնովին աւարտ հանւել է իշխանների վանքի պարտաստած և ոչ աւարտած, «Լինինեան» անուանով վերակոչւած առու, և այն անապատ տարածութիւնները որ կոչին իշխաններից Երեան տանող ճանապարհի վրայ, արդէն պատրաստւած այգիներ են լաւագոյն խաղողի, զեղձի և այլ պտուղների, բոլորը ճշտական Սովխոզներ-սովխոզական տնտեսութիւններ, օրինակելի մշակամբ, համեմատ գիւղատնտեսական լաւագոյն պահանջներին:

Գ. — Կան այնպիսի ջրեր, որ իրենց չըլլապատի բերի հողամասերից շատ խոր են ընկած և ինքնահոս եղանակով անկարելի է օգտագործել: Այդ ջրերը դարերով անօգուտ հոսել են, շատ անգամ, իրենց կազմած ճահիճներով, իբրեւ մալարիայի բուծարաններ, չըլլապատի բնակիչներին չարիք պատճառելով: Ամենայայտնին է իշխաններից հօթ վերտ աբեմուտք ընկած Սե ջուր գետը, պատմական Մեծամորը: Այդ գետը իսկապէս հսկայ մի աղբււր է, որ մի քանի տեղերից դուրս ժայթքելով ակնհերց երկու վերտաշափ հեռաւորութեան վրայ առով անտնցանելի մի մեծ գետ է կազմում և շուրջ բոլոր մեծամեծ ճահիճների կազմելով միանում է Քասախ գետի հետ և թափւում է Արաքս գետը, շատ չնչին տարածութիւններ ուղողելով: Յարի ժամանակ իշխանների վանքն իրաւունք էր ստացել իր ցանկացած քանակով այդ ջրից օգտուելու իր սեպականութիւն կազմող Վարդաշապատի դաշտի ուղղման համար: Ժամանակին գործը յանձնւել է ինչիւններենի, որ ծրագրեցին ջրաբերանի առաջ ամրակու պատնէշ կառուցանել, հնարաւոր չափով բարձրացնել ջուրը և ինքնահոս ընթացքով բերել հասցնել վանքապատկան հողերը: Մտխուսից պատկառելի գումար, 12 թէ 15,000 ուռլլի, կառուցւեց պատնէշը, բայց երևաց որ ինչիւնները հաշիւների մէջ սխալւել էին, կառուցւածքները չգիմացան ջրի մեծ ոյժին, քանդեցին պատնէշը և ժողովրդական ասացուած-

քով՝ վտնքի ծախքը սջուրը տարաւ:

Սեջրի աղբւրների ամենամեծը բըղխում է Այդը լճից, մի փոքր լճակ բազալտ քարերի ափերով եղւում: Կառավարութիւնը պոթի զլիւն կարգեց ինչիւնից Երեւմագեանին, որը ծրագրեց Երեւանից, կառավարութեան նոր պատրաստած էլէքտրակայարանից, 1400 ձիւ ոյժ փոխադրել մինչև այդ լճակը, այնտեղ շինել մեծ ջրբաժար ջրի մակերեսից 10 մետր բարձր, մեծ ջրհան մեքենաներով ջուրը բարձրացնել ջրամբարը և ինքնահոս աւելով բերել մինչև մշակելիք հողերը: Ծրագրւած 6000 հեկտարից 2475 հեկտարը ներկայումս կինդանալեղ է այդ ջրով: Ենթադրանքներ գործում են նաև Ղամաքլուի շրջանում և ջրհաններով արդէն մշակւում են 4905 հեկտար հողեր:

Դ. — Հայաստանի գետերի մեծ մասը ստորին վայրերում, նախ քան Արաքս թափւելը՝ կազմում են մեծամեծ ճահիճներ: Այդպէս են Սեջրի, Զանգուի, Վեդիի գետերը: Այդ ճահիճներով մեծ չարիք են, ինչպէս յիշեց, իբրեւ մեծակաքած վայրեր և իբրեւ լուսաղբի հողերի անպիտանացնողներ: Մալարիան հայ դաշտաբնակ բնակիչների աղէտն է և դարերի ընթացքում չգիտնեք որ և է իշխող, որ այդ մեծ աղէտի դէմ ինչոյնք ձեռնարկած լինի: Ուրհորդային կառավարութիւն է, որ հինցէն զլիւնց ուժեղ կոխ է յայտարարել այդ աղէտի դէմ բժշկական պրոֆիլակտիկ միջոցառումներով, տրուպկանների հիմնարկներով, ճահիճների նաւթով սրկուելով և որ ամենից զլիւնային է, ճահիճների աստիճանական չորացումներով, որով ստացւում են նորանոր պարարտ հողամասեր բաժնակամշակման բարձր կուլտուրայի համար:

Ե. — Պատմութեան մէջ ինձ յայտնի չեն դէպքեր թէ երբ և է աշխատանք կատարւած լինի մեր երկրի լուծային գետերի կարգաւորման մասին: Ուրհորդային իշխանութեան երկրորդ տարին էր, որ Երեւանի միջով հոսող, զլիւնաբազան Ղըրիբուլաղի աղբւրները գոյացած Գետու գետակը, գարնան ձիւնահալքի ժամանակ չափազանց մեծանալով, գուրս եկաւ ամբարից և հեղեղեց քաղաքի մեծ մասը, տները ներքնայարկերը լցնելով քար ու

աւազով և մեծ ուեւր պատճառելով ուղղաբանականութեանը, երբ խորհրդային բոլոր հանրապետութիւններէից օգնութիւն եկան աղէտեալ ընկալութեանը, Համարեա ամեն տարի այս կամ այն գետակը ուռճանալով մեծ ունեւորներից և կտմ առատ ձիւնահաւ լողից աւերում է տներ, այգիներ ու մշակւած դաշտեր հեղեղատի յատակ դարձնում, անասունների և մարդկանց մեծամեծ զոհերով: Երբ 1895ին ռուս ճանապարհորդում էի Աւստրիական Տիրոջում, զարմացմամբ և նախանձով տեսնում էի, որ քաղաքակիրթ այդ երկրում լեռնային գետակների յատակները սալայատակած են, ակները պատերով ամրացրած: Այժմ մեր երկրում ևս հաստատուել է մի հայազատ կառավարութիւն, որ ծրագրային ընթացքով մեր գիծ ու ըմբոստ գետերին կարգ է սովորեցնում, նրանց ճանապարհները շտկում, որ այլ ևս մոռանան իրենց դարերի տաւրեցտարի կրկնեղ աւերն ու մեծամեծ վնասները:

Ձ.— Մեր լեռների փեշերից բխում են բազմաթիւ սառնորակ և անուշահամ մեծամեծ աղբիւրներ. բազմաթիւ հեցիաթներում գոգաբանւած են այդ անմահական ջրերը, սակայն աղբարեակութեան օր մասն էր օգտւում այդ ջրերից: Ակունքներից շատ չհեռացած, ամեն տեսակ անմաքրութիւններ և հանքային բաղադրութիւններ ունչացնում են այդ ակնաղբիւրների անմահական յատկութիւնները եւ դաշտերում ապրող ժողովուրդն ու կենդանիները խմում են ինչ որ գտնում են, որովհետեւ շատ տեղերում քանակն էլ է պակասում: Հին դարերում աղբիւր չիւնել բարիք և Աստուծոյ գործ էր համարւում: Իսկ աճյժմ, գաղտային շատ գիւղերում արդէն գործում են արտեզեան ջրհորներ և կամ լեռներից բղխող սառնորակ աղբիւրներ խողովակներով բերած հասցրած օգտագործման վայրը:

Նախապատերազմեան վերջի տարիներում Երեւանի մի քանի հայ վաճառականներ, շահագրտական նպատակներով, Ղըրխբուլաղի աննման աղբիւրից ջուր էին բերել քաղաքը և վաճառելով ազգաբնակչութեան, միայն գնելու ընդունակներին, մեծամեծ օգուտներ էին ստանում: Այդ ձեռնարկը հաշւած էր 30ից 40,000 ազգաբնաչ

կութիան համար: Երեւանի արագ աճող ազգաբնակչութիւնն արդէն ջրի նեղութիւններ էր քաշում. ստիպւած առուի վատ առողջ և անմաքուր ջուր էր գործածում: Արագ կերպով զրա ոռաջն առնեց. այժմ քաղաքը բոլոր թաղամասերում, փողոցների ոչ հեռաւոր մասերում առատութեամբ հոսում է անուշ և սառնորակ ջուրը և ջրի պակասութեան մոսխնայքն ոչ ոք չի մտածում: Անցեալ տարի Արագածի աղբիւրներից ջուր բերին Կասքին կարի և Աշտարակ գիւղերը, այս տարի աղբիւրը հասաւ Օշական, իսկ Վաղարշապատը: Այս տողերը գրում եմ Մայիսի Նախօրեակին: Մայիս 1ին Վանքի հանդէպ Շուգումեանի հրապարակում բացեւելու է խորհրդային այդ մեծ քաղաքացու արձանը, արձանի առաջում մեծ աւազան է պատրաստւած, որի բացման հանդէսը յաւերժանալու է այդ շատրւանի բարձր ցնցուղներով դուրս ժայթքող Արագածի փեշերից բերած հասցրած սառնորակ գուլալ աղբաջուրը, ժողովրդի ցնծութիւնն, ուրախութիւնը կատարեալ դարձնելով:

Քանիցս յիշատակած զեկուցումը պարտականում է 28 անունների ջրաշինարարական արգէն աւարտած ձեռնարկների, յիշատակում է մի շարք ծրագրած և մօտիկ ապագայում գլուխ բերիլիք մեծամեծ և փոքր աշխատանքների նոյն ուղղութիւնը և նպատակով:

Այս համառօտ ակնարկը և հնարաւոր չափով ի մի հաւաքած պատմական տեղեկութիւնների տալով ընթերցողին հնք թողնում միմեանց հետ համեմատելու հիմն ու նորը և եղրակացութիւնների հանելու:

Զգալի կերպով փոխում է երկրի կլիման, անապատների և անջրդի տեղերի մշակումով և մեծ չափերի պտղատու ծառերի, խաղողի այգիների և այլ ծառերի տարեցտարի աճող քանակով:

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՏԻՍՏՐՈՍ ԱՐՔԵՊՍԿ.

— Վ. Ե. Զ. —

